

İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme,
Ali Bardakoğlu, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016, 397 s.

Emrah KAYA*

İslam'ın toplum hayatındaki tezahürlerinin mahiyet ve işlevi hakkındaki tartışmalar neredeyse Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonraya kadar uzanır. Kelamın ehl-i hadisi eleştirisinde, Müslüman filozofların kelamcıları eleştirisinde, Gazzâlî'nin (ö. 1111) filozofları eleştirisinde daima İslam'ın "nasıl" anlaşılması gerektiği sorusunu görmek mümkündür. Gazzâlî ve İbn Rüşd (ö. 1198) gibi birbirine muhalif olan iki âlimin dahi kendi dönemlerindeki fukahayı eleştirmede müttefik olmasında yine İslam'ın "nasıl" anlaşılması gerektiği ve toplum hayatında "nasıl" uygulanacağı sorusu görülebilir. Son yüz yıllık dönemde ise bu tartışmalar ve uğraşların zirve yaptığını söyleyebiliriz. Müslümanlar olarak küçük bir köye dönüşen dünyaya kayıtsız kalamayız, kendimizi merkeze aldığımız bir dünya tasavvur edemeyiz. Sosyolojimizin, psikolojimizin, siyaset, ekonomi, eğitim ve kültürümüzün diğer milletler ve din mensupları ile etkileşim halinde olduğu gerçeğini yok sayamayız. Durum böyle olunca maalesef Müslüman ülkelerin birçok alanda yaşamış olduğu sorunlar her geçen gün yüzümüze vurulmaktadır. Konuya vakıa tespiti yaparak başladığımız takdirde incelemesini yapacağımız *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* eserinin önemi daha belirgin olacaktır.

Kitabın yazarı İslam Hukuku profesörü ve aynı zamanda bir dönem Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı (2003-2010) olarak tanıdığımız Ali Bardakoğlu'dur. Kendisi, bir Müslümanın günlük hayatında hem yaşadığı dönemin şartlarına uygun hem de inandığı dinin gereklerine tâbi olarak nasıl yaşayabileceği sorusunu araştıran, tartışan ve paylaşılan ilim adamlarındandır. Yayınlarından, katıldığı sempozyumlardan ve düzenlediği Hukuk ve Ahlak çalıştaylarından bu gaye anlaşılmaktadır. Elimizdeki bu kitap "İslam", "Kuran", "Sünnet", "Fıkıh Yeniden Düşünmek" ve "İslam İlahiyatı" isimli beş ana bölümden ve on bir alt bölümden oluşmaktadır. Kitabın başlarında da ifade edildiği üzere bu eser, İslam dünyasında mevcut sorunlara net çözüm önerileri getirmekten ziyade sorunların varlığına işaret etmek suretiyle neden çözüm arayışında olmamız gerektiğini açıklamaktadır. Elbette bu kıymetli bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı (emrahkaya@sakarya.edu.tr).

amaç olmakla beraber son yüzyılda eksiklerimize dikkatimizi çekmeye çalışan Mevdûdî, Seyyid Kutup, Ali Şerîatî, Tarık Ramazan, vb. çok sayıda Müslüman vardır. Şahsen bu kitabın son bölümünün sorun tespitinden sonra çözüm önerileri üzerine ufuk açıcı, ilham verici ifadelere ayrılmasını isterdim. Çünkü Müslümanın önünde çok ciddi bir felsefî problem bulunmaktadır: Zaman, kültür, siyaset, ekonomik kurallar, sosyal yapı sürekli akmakta, değişim ve dönüşüme maruz kalmaktadır. Dinin kaynakları olan Kuran ve sünnetin yorumu için ya belli ölçütler, sabiteler olmalı; Ya da olmamalı. Ölçüt olmazsa, yapılan her yorum doğru kabul edilmeli ki, bu durumda dinde ciddi bir yozlaşma ve bozulma olacaktır. Şayet ölçüt, sabite olacaksa – en esneği bile olsa – özü itibariyle sabit yani değişken olmayan bir yapı arz edecektir. Bu durumda hareketli olan bir şeye sabit olan bir şeyin sabitliğini bozmadan ilişkisi mümkün olmayacağına göre dini anlamada belli kriterleri gözetilen bir Müslüman, akan ve değişen zaman karşısında sürekli birkaç adım geriden gelecektir. Bir nevi dinin kişiyi geri bıraktığı tezi haklı görülecektir. Bu ve bunun gibi sorunlara işaret edilmeden değişimi veya yenilenmeyi savunmak son kertede tatmin edici olmayacaktır.

Kitabın ilk bölümünde üzerinde durulan problem İslam ve Müslüman kavramlarının kullanımınıdır. İslam, Allah'a teslimiyetin adı olarak ilk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bir ve aynı yolu ifade ederken Müslümanlık ise bu yola dahil olma, teslim olma ve İslam'ın kaidelerini somutlaştırmak suretiyle hayata tatbik etme gibi anlamları ifade etmektedir. Bu nedenle İslam bir iken Müslümanlık çoktur. Son ilahi din bağlamında da düşünürsek İslam, Allah'ın gönderdiği son dinin adı; Müslümanlık ise bizim bu dini anlama ve yaşama tarzımızdır (s. 20). İslam ve Müslümanlık kavramları üzerinden konuyu ele alan yazar modern dönemde Müslümanların sorunlarını "İslam, Siyaset ve Demokrasi", "Sivil Din, Kutsal Otorite", "Din Özgürlüğü, Dinî Hoşgörü ve Çoğulculuk", "Dünyevileşme", "İnsan Hakkı/Kul Hakkı Bilinci" vb. alt başlıklar ile irdelemektedir. Mesela, günümüz Müslümanlarının en çok karşılaştığı problemlerden birisi olan dünyevileşme hakkında yazar "Şayet biz din diye çok eski asırlarda yaşanmış hayat tarzlarını, din ile iç içe geçmiş kültürleri, mesela kapalı dar ekonomik ilişkiler içerisinde oluşmuş teori ve kuralları bugüne getiriyor ve insanlara 'dindar olmak istiyorsan bu çerçevede kalman gerekiyor' diyorsak, yani dinle gelineği, dinle kültürü, dinle dinin tarihsel tecrübesini birbirine karıştırarak hepsini bütün halinde din olarak sunuyorsak, haliyle insanları dolaylı olarak sekülerleşmeye sevk etmiş de oluyoruz" demektedir (s. 41).

Yazar, sekülerleşmeye itilen bir inananın da çifte meşruiyet temelinde dünyayı yaşamaya başlayacağını ve mevcut duruma göre yeri geldikçe dinden; yeri geldikçe din dışı meşruiyet zemininden faydalanma yoluna giderek güvenilmez ve ahlaken yozlaşmış bir profil çizeceğini düşünmektedir.

Dinî ve dinî olmayan meşruiyet alanlarını beraberce kullanma teşebbüsünün olumsuzluğuna haklı olarak değinen yazar, muhtemelen dinin yüceliğini vurgulamak adına din ile aklın farklı alanlar olduğunu ve farklı alanlarda çelişkinin mümkün olmayacağını ifade eder. Ona göre, hayatın nihai anlamını öğretmek ve varoluşun daha geniş ve derin tahlilini yapmak için dinin bize sunduklarını deney, gözlem ve akılla bulamayız. Yine yazara göre, peygamberlerin davetine bütün insanlığın koşuşunun da rasyonel izahı yoktur (s. 57-58). Yazarın kastı dinin bütünüyle akıl dışı olduğunu söylemek değildir. Fakat bu ifade tarzı ile yazarın modern dönem insanların Kuran'a yaklaşım metodu diyerek eleştirdiği tavır benzerdir. Yeni dönem Kuran tasavvurumuz değişti diyerek söze başlayan yazar, modern dönem Müslümanlarının Kuran'da elektrikten kozmolojiye, uluslararası ilişkilerden siyasete kadar her şeyin bulunabileceğini düşünmesini eleştirir ve dolayısıyla Kuran'ın asıl misyonundan ve mahiyetinden uzaklaştırıldığını ifade eder (s. 72). Hâlbuki bu yaklaşım yani, Kuran'da her şeyin bulunabileceği, Gazzâlî, Sühreverdi el-Maktul (ö. 1191) ve İbn'ül- Arabî (ö. 1240) gibi işrâkî çizgiyi oluşturan ve sistemleştiren ulemanın benimsediği yaklaşımdır. Aslında yeni dönemin tasavvuru olarak bahsedilen bu problem yaklaşık bin yıl önce de canlıydı. Dinin aklın ötesinde tasavvur edilmesi ve dinî olguların rasyonel izahının bulunamayacağı düşüncesi, yazarın da eleştirdiği "Kuran'da her şeyin bulunabileceği" vehmini güçlendirmiştir. Akıl bunun böyle olmadığını göstermektedir.

Ayrıca yazarın 20 ve 21. yüzyıllara özgü bir problemmiş gibi aktardığı 'yeni fıkın içinde bulunduğu durum' ve 'teorisi ile pratiğinin arasında makasın bir hayli açılması' meselesi de modern dönemin problemi olduğu kadar klasik dönemin de problemidir. Bu problemleri modern dönemin problemleri gibi görmek ve eleştirilen hususların tohumlarının geleneğin kurucuları tarafından bizzat ekildiğine değinmemek çözüm arayışında olanları yüzeysel uğraşlara sevk edebilir. Yazarın bu hakikatlerden habersiz olduğunu düşünmek safdillik olacaktır. Ancak satır aralarında bulunabilen imaların açıkça ifade edilmesi belki de kitabın vermek istediği mesajı gölgeleyecek ve kitabı böylesi geniş bir mesele analizi yapmaya çalışan bir emek unsuru olarak görmekten ziyade gelenekçi – modernist – tarihselci vb. basmakalıp kavramlar üzerinden yürütülen faydasız bir tartışmaya çekecekti. Bu nedenle, yazarın bu yaklaşımını kusur olarak görmekten ziyade tecrübe olarak görmemiz gerektiği kanaatindeyim.¹

1 Yazıların kaleme alınması sırasında bahsedilen hassasiyet, polemikten uzak durma gayreti yazar tarafından ayrıca net bir şekilde dile getirilmiştir (s. 111). Bu noktada yazarın ulemaya yönelik kısmî bir özeleştirisi olmakla beraber ılımlı, belki de savunmacı yaklaşımı da söz konusudur. Mesela kendisi sorunun Gazzâlî gibi geleneğin inşa edicilerinden olan bir âlimin sözlerinde değil, onun sözlerinin yanlış bağlam ve zamanda kullanılmasında olduğunu düşünmektedir. Böylece hem Gazzâlî'nin sözlerinin yanlış bağlamda kullanımı eleştirilmiş hem de bir âlim olarak Gazzâlî eleştirinin merkezinden çıkarılmış oluyor (s. 248).

Diğer taraftan geleneği şekillendiren ulemanın kendi zamanlarının sorunlarını iyi tespit edip onlara çözüm ürettiklerini savunan yazar, mesela, İmam Şâfiî'nin ve Gazzâlî'nin hakkını teslim ediyor. Ancak yazarın Gazzâlî'nin insan aklına – ki o akıl sayesinde sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik ve kültürel meseleleri idrak ederiz – yönelik muğlak yaklaşımına değinmemesi veya İmam Şâfiî'nin “sahabe, bizim hakkımızda hayırlı olanı bizden daha iyi bilir” şeklindeki yaklaşımı ile geçmişin kutsallaştırılmasına işaret etmemesi bir sorun olarak görülebilir. Çünkü isim vermeden geçmişin eleştirisini yapmaya çalışırsak “hangi geçmiş” sorusuna cevap aramakla uzun zaman harcamamız gerekir. Kısmî olarak da olsa işaret edilen geçmişten bize kalan mirasın, kapsamlı bilgiler sunmasının yanı sıra, birçok sorunda çözümsüzlük ürettiği de açıktır. Mesela Müslümanlar arasında dua, kader, gayb, tevekkül, rabıta, şeyh, şefaahat, müceddid vb. kavramlarda önemli sapmalar yaşandığı ve bu sapmaların felsefe dâhil diğer ilim dalları ile işbirliği yapmaksızın sadece kelam ilminin bize sunduğu klasik argümanlar ve bilgiler ile çözümlenemeyeceği ifade edilmektedir (s. 98). Bu haklı eleştirinin güncel bir örneği olarak ilahiyat akademisinde güncel sorun odaklı çalışmalardan ziyade, önceki ulemanın görüş ve düşüncelerini şerh ve tercüme etmenin “ilmin hası” olarak telakki edilmesi gösterilebilir.

Yazara göre de Müslümanın yaşadığı çıkmazlarda ulemanın rolü göz ardı edilmemelidir. Ona göre katı gelenekçilik tarihin ve hayatın akışkanlığını fark edememiştir. Geleneği dondurup kutsalla iç içe kılarak dokunulmaz kılan yaklaşımların sonucunda zihni İslamcılık ile amelî sekülerlik karşılıklı paslaşarak birbirlerine alan açmakta ve toplumun zihnine yerleşmektedir (s. 107). Belki seçimlerimiz bizi hala İslam çizgisinde ismen de olsa tutmaya sevk etmesine karşın psikolojik olarak meylimiz sekülerizmi hayat tarzı olarak benimseyen ve hayatın her alanını kontrol eden Batı'ya doğrudur. Taklitçilik kötü görülmekle beraber İbn Haldun'un galip-mağlup psikolojisi üzerine yaptığı analiz bu meylin bir ölçüde fitrî olduğunu da göstermektedir.

Yine “İslam” başlığı altında ele alınan konulardan bir diğeri de ilahiyatçıların din söylemidir. İlahiyatçıların din söylemi alt başlığı altında tespit edilen problemler tarihsel tecrübenin tanıtım sorunu, gerçek İslam tasavvuru, Kuran İslam'ı anlayışı, totaliter üslup ve kuşatıcı din noktalarına temas edilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Vurgulanmak istenen asıl mesele ilahiyatçıların özeleştirisi yapma ihtiyacıdır. Günümüz problemleri ile yakından ilişkili tespitler yapan yazarın “ilahiyatçıların din söylemlerinde ‘gerçek din’ tasavvuruna dayalı beyanların ve bu çizgide tanıtımların hayli baskın olduğu, muhataplarına dini anlama çabasında fazla bir seçim hakkı tanımayan bir üslubun kullanıldığı görülür” ifadesi oldukça yerindedir (s. 115). Gerçek din tasavvurunun ve birçok ilahiyatçının-din âliminin görüşlerini “gerçek ve doğru din” olarak sunması farklı yorumlara hayat hakkı tanımayan, onları yekten dışlayıcı ve

reddedici bir üslubun yerleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda ilahiyatçıların eserlerini yazarken “İslam’a göre”, “İslam’da”, “Kuran’a göre” gibi ifadelerin kullanmaları bu kısıtlayıcı ve aynı zamanda baskıcı, tek doğrucu anlayışın sonucu olarak değerlendirilir. Kesinlikle katıldığım bir eleştiri olmakla beraber yazarın kendi kitabına “İslam Işığında...” başlığını vermesi ise ironiktir. Her ne kadar *ışığında* ifadesi ile bu eleştirilerden korunmak istense de belki de din hakkında konuşmanın doğası gereği mecburen aynı üslup kullanılmıştır. Ancak yine de yazarın bolca verdiği örnekler ile Kuran ve İslam’ın ilahiyatçıların söylemlerinde nasıl tekelleştiği ve nasıl tek doğrucu yaklaşımın dayanağı haline getirildiği açıkça görülebilmektedir (s. 116-123).

İslam başlığı altında açılan birinci bölümde ortaya konulan yaklaşım aslında kitabın ana omurgasını oluşturmaktadır. Sonraki bölümler ziyadesiyle bu temel üzerine inşa edilen ve yer yer teferruat görülebilecek fakat aynı zamanda önemli noktaları da barındıran bir yapıdadır. Kuran başlığı ile açılan ikinci bölümde de genel olarak benzer yaklaşımlar dile getirilmektedir. Daha çok Kuran ve hukuk bağlamında işlenen bu bölüm Kuran’ın hukukun kaynağı olup olmaması, olacaksa nasıl olacağı, fıkıhın ne olduğu noktalarını aydınlatmaya yöneliktir. Yazar, Batı hukukuna alternatif olsun diyerek fıkı İslam Hukuku olarak isimlendirmenin son derece isabetsiz olduğunu savunur. Fıkıhın anayasa kitabı gibi görülen Kuran’dan ruhsuz hükümler çıkarmaktan çok daha fazla bir anlam ifade ettiğini belirterek fıkı, müçtehitlerin Kuran-sünnet bütünlüğü içinde tabii ve beşerî şartları da idrak ederek ortaya koydukları bir “anlayış” olarak görür (s. 139 ve 226).

Sünnet başlığıyla açılan üçüncü bölümde ise altı çizilen nokta peygamber efendimizin hem beşer hem de resul olmasıdır. Onun tüm fiil ve sözleri ya salt beşer oluşundan ya da resul-nebi oluşundan kaynaklanmaktadır. Asıl mesele, Hz. Peygamber’den bize ulaşan söz ve fiillerin hangilerinin beşerî yönüne, hangilerinin ise peygamberlik yönüne taalluk ettiğidir (s. 162). Peygamber efendimizin söz ve fiillerindeki beşerî yönü görmezden gelmenin doğuracağı tehlike onu tüm söz ve fiilleriyle beşeriyetten soyutlamak ve ilahlaştırmak olacaktır. Bu durumda Allah ile peygamberin (beşerin) farkının kalmadığı bir anlayışın yerleşmesi uzak bir ihtimal değildir. Yazar bu konuda oldukça iyimser bir yaklaşım ile “bir kısım ulemanın peygamberimizin beşerî yönünü en aza indirgeyip söz ve fiillerinin çoğunu risâletin gereği gibi görmelerinin nedeni, sünnetin korunması düşüncesidir” demektedir. Hâlbuki bu düşünce tarzı, diğer bir ifadeyle, ilah-beşer ilişkisine bu şekilde yaklaşım ‘Ene’l-Hak’ ifadesinde de, ‘Ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm’ cümlesinde de, daha da bozulmuş şekliyle ‘Ete kemiğe büründüm, Mahmud diye göründüm’ sözünde de görülmektedir.

Yazarın bu noktada tavrı çok nettir. Hz. Peygamber Allah tarafından görevlendirilmiş bir beşerdir. Onu anlamak Kuran’ı anlamaya, Kuran’ı anlamak

da onu anlamaya bağlıdır der. Müslümanların dini algılayış ve yaşayışlarında peygamber efendimizin örneğinin kabulü tercihe bağlı değil; Aksine zorunluluktur. Fakat burada yazarın önemle vurguladığı husus tâbi olmamız gerekenlerin Kitap ve Sünnet olduğudur. Sünnet ise peygamber efendimizin hadislerinden farklıdır. Hadislerin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi, analizlerinin yapılması, söylendiği şartların göz önünde bulundurulması ile ortaya konulan sünnet, Müslümanların tâbi olması gereken bir kaynaktır. Bu nedenle yazara göre peygamber efendimizin sünneti ile hadis metinlerini aynıleştirmek isabetli bir yol değildir (s. 175). Bu bağlamda yazar, alışverişte şart muhayyerliği, hayvanların verdiği zararın tazmini, savaşta ganimet, giyim kuşam, tokalaşma, zekât ve fitre gibi birçok konudan örnekler vermek suretiyle Hz. Peygamberin sünnetinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair açıklamalar yapmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümü, Fıkhu Yeniden Düşünmek, üzerinde en fazla durulan bir diğer bölüm olarak din ve toplum arasındaki etkileşimin aracı olan fıkhu ele almaktadır. Fıkıhtan beklenenin amelî tecrübenin 'dine uygunluğunun tespiti' değil, 'dine aykırı olmamasının tespiti' şeklinde tanımlanması gerektiğini ifade eden yazara göre, din, insanın günlük hayatının her anına müdahil olan kurallar manzumesi değildir. Bu noktada geçmişte fıkhu din ile eşitlemek suretiyle tüm sorunlara dinden, dolayısıyla fıkıhtan çözüm aranarak fıkha yersiz bir görev yüklendi ve bu nedenle günümüzde fıkıh üzerinden din karşıtlığı kendini göstermeye başladı. Nihayetinde fıkıh, beşerî bir faaliyet olmaktan uzaklaşıp ilahî bir hüviyet kazandı. Diğer bir ifadeyle fikhî meseleler akide olarak görüldü. Hâlbuki hukuk akışkan ve değişken bir mesele iken akide sabittir.

Fıkha dair sorunlara değinmeye devam ederken yazar fıkıh öğretiminde de sorunlar olduğunu belirtir. İslamî ilimler diye bir adlandırmanın olmasını kısıtlayıcı ve problemlili bulan yazara göre fıkıh da bu anlamda kendi duvarlarını ören, kendi mahallesini oluşturan bir disiplin halini almıştır (s. 232). Burada yukarıda dile getirdiğim eleştiriyi tekrar etmek isterim. Bu hususlarda gelenekteki kökenlere açıkça işaret edilmediği sürece çözüm üretmek bir hayli zaman alacaktır. Mesela ilimleri dinî ve dinî olmayan ilimler diye tasnif etmenin ve ikinci gruptakilerin çok matah bir uğraş olmadığını dillendirmenin geleneğimizde çok önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerekir. Kaldı ki, bu dillendirme ve tasnif Gazzâlî gibi – her ne kadar fıkıh özelinde eleştirileri bulunsa da – Müslüman halk ve ulema üzerinde son derece etkili bir âlim tarafından yapılıyorsa...

İlimleri İslamî ve İslamî olmayan şeklinde tasnifin de ötesinde diğer bir sorun da ulemanın tekeline bırakmadan bir fıkha sahip olunup olunamayacağıdır. Kuran, sünnet gibi kaynaklara dair belli bir yetkinliğe sahip olmayanların 'fıkha' sahip olmada yetersiz olacağını düşünen yazar, bir ekol içinde

gelişen fıkıh eğitiminin gelenekselleşmesi/durağanlaşması sorunsalını nasıl çözebileceğini net bir şekilde ortaya koymalıydı. Aksi durumda “biz Allah’ın kitabını anlamaktan aciziz” diyerek din adamlarını rab edinen ve kendi Müslümanlıklarını İslam terazisine değil de bir fıkıh ekolü/mezhep terazisine koyan ve daha sonra da bu fikhî doğal olarak din ile aynîleştiren inananları eleştirmek çok tutarlı olmayacaktır. İlk baştaki bahsettiğim problem çözülmedikçe dindar kişinin çıkmazda kalması tabii bir durum olarak önümüzde duracaktır.

Tüm bu çıkmazların dindar kişinin hayatında zorunlu bir “ahlak buharlaşmasına” neden olduğu açıktır. Kişi Kuran ve sünnetten hüküm çıkarmayacağına göre bu görevi belli ulemaya tevdi etmek suretiyle fikhî salt kurallar olarak görmesi kaçınılmazdır. Nihayetinde dinin, ahlak gibi manevi bir hakikatten yoksun bırakılarak salt kurallar bütünü olarak anlaşılması tabiidir. Her ne olursa olsun yazara göre bu sorunlar bir şekilde çözülmeli ve Müslümanın hayatında hukuk-ahlak bütünlüğü sağlanmalıdır. Bu bağlamda yazar, kuralcılık-ahlakilik dengesini ele almakta ve ahlakın buharlaşmasını kolaylaştıran anlayış ve yollar başlığıyla literal okuma, şekilcilik, nakilcilik, fetva-takva ayırımında algı sapması, din-siyaset ilişkisi, hile-i şer’iyye, çifte meşruiyet gibi meseleleri ele alarak bunlara taalluk eden somut ve oldukça önemli örnekleri sıralamaktadır (s. 287-335). Dördüncü bölümün en sonunda da mezhep kavramına değinerek mezheplerin Müslümanlar için ne denli önemli, gerekli ve bazen de tehlikeli olabileceğine işaret etmektedir. İslam’ı bir din olarak tanıyabilmemiz için Müslümanın zihninde Kuran, sünnet ve gelenek olmalıdır. Bu yönüyle geleneği temsil eden mezhepler önemli ve gerekli iken hayatın akışkanlığına engel teşkil etmesi ve bazen de iç çatışmalara ve tefrikaya neden olması yönüyle de tehlikeli olabilmektedir.

Nihayetinde yazar fıkıh ile meşgul olan günümüz ulemasının klasik fıkıh sadık kalmak suretiyle bu yüzyıl insanın sorunlarına çözüm üretmesinin imkânsız olduğu kanaatinde (s. 237). Bu nedenle yazara göre fikhin “İslam’ın fikhî” değil, “Müslüman toplumların fikhî” olarak bilinmesine ve konuların böyle bir soğukkanlılıkla ele alınmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca fıkıh öğretimi yapan kurumlarda fikhin dış dünyadan tecrit edilerek okutulan bir ilim olmaması gerektiğinin de altını çizmektedir (s. 267).

Kitabın son bölümünde ise İslam ilahiyatı konu başlığı ile öncelikle Türkiye’deki İslam ilahiyatının gelişimi ve bugünü anlatılmıştır. 1900’lerden itibaren din eğitiminin Türkiye’de yaşadığı iniş-çıkışları, devletin eğitim politikasında din eğitiminin yeri, hangi isimler ve dersler ile din eğitiminin verilmeğe çalışıldığı tarihsel bir süreç halinde aktarılmıştır. Dârülfünûn ilahiyat fakülteleri, imam-hatip okulları gibi resmi-dinî eğitim kurumlarının kuruluş amaçları izah edilmiş ve günümüz ilahiyat fakültelerinin sahip olması gere-

ken amaçlara ve sahip olduğu sorun ve eksiklere işaret edilmiştir. Burada dikkatimizi çeken noktalardan birisi “İslami ilimler adlandırmasının ilimleri dinî ve seküler şeklinde bir ayrıma sevk ettiği gibi, bu yetmiyormuşçasına, dinî ilimler de kendi içinde kelimenin tam anlamıyla bir parçalanmışlık yaşamaktadır” ifadesidir (s. 374). Aynı şekilde, bugün ilahiyat fakültelerinde İslamî ilimler diye verilen bilgilerin hicrî ilk beş-altı asır içinde, o dönemin şartları gözetilerek üretilen bilgilere dayanmasının da başlıca bir sorun olduğunun dile getirilmesi oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, elimizdeki bu kitap günümüz Müslümanlarının içinde bulunduğu dinî, sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel birçok problemin farkında olunarak hazırlanmış olduğu için oldukça değerli bir emek ürünüdür. Her ne kadar derli toplu çözüm önerileri getirmemesi, sorunların kaynağını ifade ederken muhtemel polemikleri bertaraf edici bir üslup seçmesi ve bu kaynaklara dair isim, eser adı vesaire vermemesi olumsuzluk olarak görülse de bunlar kitabın değerini düşürmemektedir. Ayrıca, kitabın başlarında ifade edildiği üzere birçok makale ve tebliğın bir araya getirilmesiyle hazırlanan bu kitapta din, hukuk, ahlak, fıkıh, sosyal hayat, Kur’an’dan hüküm çıkarma, toplumsal değişim ile din algısının ilişkisi vb. konularda çok sayıda tekrar bulunmaktadır. Elbette önemli noktaların tekrarı okuyucu için avantaj olurken bu tekrarların bazen dikkat dağıtıcı ve motivasyon düşürücü olduğunu da söylemek gerekir. Tüm bunlarla beraber keyif ve merakla okuduğum bu kitabı tüm ilahiyat öğrencilerinin ve günümüz Müslümanlarının sorunları hakkında zihinlerini yoranların okuması gerektiği kanaatindeyim.